

דין קמא קמא בטיל ודין חוזר וניעור

הרב יעקב סכתו

הקדמה

המושג "קמא קמא בטיל" (להלן קק"ב) מתייחס למצב שבו נפל איסור מסוים יותר מפעם אחת לתוך אותו היתר. הדיון הוא, האם נצרף את שתי כמויות האיסור לכמות אחת ונראה אותם כאילו נפלו בפעם אחת, או שמא נדון כל נפילה בפני עצמה (יש אומרים שמושג זה שייך גם כאשר נופל היתר לתוך איסור, אולם כאן לא נדון בזה).

מאחר שמושג זה מתייחס למקרים שונים של תערובות, וכיוון ששיטות הראשונים אינן מרוכזות במקום אחד, נראה שיש צורך בבירור שיטות הראשונים וההלכה במושג זה. כבר כתב הפר"ח (סי' צט ס"ק כא): "דין זה עמוק, ומצוי, והוא יסוד גדול בעניין ביטול האיסורין".

מקור הדין

מקור דין "קמא קמא בטיל" הוא (לפי רוב השיטות) במשנה במס' ערלה (ב, ג):
הערלה מעלה את הכלאים, והכלאים את הערלה, והערלה את הערלה.
כיצד? סאה ערלה שנפלה למאתים, ואחר כך נפלה סאה-ועוד ערלה או סאה-ועוד של כלאי הכרם - זו היא שהערלה מעלה את הכלאים, והכלאים את הערלה, והערלה את הערלה.

לפי פירוש הרמב"ם והר"ש, מבואר במשנה שאם נפל איסור ונתבטל, ונפלה שם אח"כ כמות נוספת של אותו איסור - מ"מ אין שתי הכמויות מצטרפות, אע"פ שאילו היו מצטרפות לא היה שיעור לבטלן. בדוגמא של המשנה מדובר שהיו מאתיים של היתר כנגד הסאה של הערלה, ואח"כ נפלה עוד סאה-וקצת של ערלה. אילו היינו מחשבים את כל כמות הערלה שבתוך התערובת (יותר משתי סאים) - לא היה מאתיים כנגדה, אבל היות שכמות זו נפלה בשתי פעמים נפרדות - אנו דנים

על כל נפילה בנפרד, והיות שבכל נפילה בפני עצמה יש מאתיים כנגד האיסור - הרי שכל הערלה בטלה בהיתר. מבואר בראשונים הנ"ל שיש חידוש נוסף במשנה, והוא - שלא רק שאותה סאה שנפלה בראשונה אינה מצטרפת עם האיסור השני, אלא אף מצטרפת עם ההיתר. ולכן בדוגמא שבמשנה בפעם השנייה נפלה "סאה ועוד", היינו יותר מסאה. אילו הסאה הראשונה לא היתה מצטרפת עם ההיתר - הרי לא היה מאתיים כנגד ה"ועוד", שהרי צריך את כל ההיתר כדי לבטל את הסאה השנייה, אבל עכשיו, שהסאה הראשונה בטלה בהיתר - היא עצמה מעלה את אותו "ועוד", כי יש בה מאתיים כנגדו (לפי זה צ"ל שאותו "ועוד" הוא לא יותר מאחד ממאתים של סאה).

הרמב"ם פסק משנה זו להלכה בהלכות מאכלות אסורות (פט"ז הי"ט), וז"ל: "וכן הערלה מעלה את כלאי הכרם, וכלאי הכרם את הערלה, וכלאי הכרם את כלאי הכרם, והערלה את הערלה. כיצד? מאתיים סאה של ערלה או של כלאי הכרם שנפלו לארבעים אלף חולין, ואחר כך נפל לכל מאתיים סאה, (ו)סאה' של ערלה או של כלאי הכרם - הכל מותר, שכיון שבטל האיסור שנפל תחלה - נעשה הכל כחולין המותרין".

בדברי הרמב"ם אנו מוצאים גם את הסברא לדין קק"ב - "כיון שבטל האיסור שנפל תחלה נעשה הכל כחולין המותרין". היינו שיסוד קק"ב מונח בכך שהאיסור שנפל הופך להיות היתר. נראה שזוהי משמעות לשון "ביטול", היינו שינוי מהות, ולא רק שאין מתייחסים אל האיסור שנפל שם.

גם הראב"ד (מובא בחי' הרמב"ן, הרמב"ן (חי' ע"ז עג. ד"ה וראיתי לראב"ד), הרשב"א (חי' ע"ז עג. ד"ה ומה שכתבנו), והר"ן (ע"ז לו. בדפי הרי"ף) הסכימו שזוהי פירוש המשנה.

להלן יבואר שהרא"ש חולק עליהם בפירוש המשנה.

קק"ב בדין יין נסך

יש לשים לב שהמושג "קמא קמא בטיל" עצמו - ובלשון הגמרא "ראשון ראשון בטל" - נזכר בגמרא בהקשר לדין יין נסך (כדלהלן), ולא הוזכר בפירוש בגמרא לגבי משנה זו. אולם רוב הראשונים קישרו בין דין המשנה למושג המוזכר בגמרא. אכן

מאחר שהדברים אינם מפורשים, יבואר לקמן שהרא"ש אינו מסכים שמושג זה קשור לדין של משנה זו, אלא מושג זה שייך - לשיטתו - רק ביי"נ.

במסכת ע"ז (עג.) נאמר במשנה בדין יין נסך: "יין נסך אסור ואוסר בכל שהוא". היינו שייך נסך אוסר בכל שהוא במין במינו. על משנה זו אמרו בגמרא:

כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: המערה יין נסך מחבית לבור, אפילו כל היום כולו - ראשון ראשון בטל. תנן: יין נסך אסור ואוסר בכל שהוא. מאי לאו דקא נפיל איסורא לגו התירא? לא, דקא נפיל התירא לגו איסורא.

מבואר בגמרא בשיטת רב דימי שיש לחלק בדין יי"נ בין נפל יין היתר לתוך יין אסור, לבין נפל יין אסור לתוך יין של היתר. והיינו שמה שאמרה המשנה שיי"נ אוסר בכל שהוא - הוא באופן שנפל יין היתר לתוך של יין אסור, אבל אם נפל יין איסור לתוך יין היתר - אינו אוסר בכל שהוא.

יש לשאול: מה שייך כאן הביטוי 'ראשון ראשון בטל'? והלא לפי תירוץ הגמ' העיקר תלוי בשאלה מה נפל לתוך מה?

רש"י (ד"ה ראשון ראשון) ביאר בדעת רב דימי, שדווקא אם נשפך היין מתוך החבית, אז בטל יין האיסור ביין ההיתר, אבל אם נפלה חבית שלמה בבת אחת לתוך יין של היתר - בזה גם לפי רב דימי אוסר יין האיסור את יין ההיתר. נמצא שבמקרה שנפל איסור לתוך היתר יש משמעות דווקא ל'ראשון ראשון בטל'.

אולם יש לברר, מה החילוק בין נפלה חבית שלמה לבין נפלה בקילוח לדעת רב דימי?

דעת הרמב"ן (שם ד"ה ופירוש ראשון ראשון) היא שהחילוק הוא בכמות האיסור: כשנפלה חבית שלמה - הכוונה שיש בשיעור היין שיעור של נותן טעם, ואילו אם נפל בקילוח - אין כאן שיעור של נותן טעם בבת אחת. לפי זה, לשיטת רב דימי, כאשר נופל איסור לתוך היתר ביי"נ - השיעור אינו בכל שהוא, אלא בנותן טעם.

אבל הרא"ש (ע"ז פ"ה סי' כח) פירש, שגם כשנפל איסור לתוך היתר ביי"נ שיעורו בכל שהוא, ולכן אם שופך מתוך גיגית, אפילו לתוך כמות של אלף חביות - אוסר את הכל. רק בשופך מתוך חבית, שהקילוח קטן יותר - אינו אוסר. לשיטת הרא"ש חזרת השאלה, מה החילוק בין קילוח לקילוח? הלא בכל מקרה יש כאן משהו! נראה שלדעת הרא"ש מה שאנו אומרים שיי"נ אוסר במשהו - היינו רק לעניין

היחס בין האיסור להיתר, שאפילו היחס ביניהם הוא משהו - כגון אחד לאלף או אחד לריבוא - מ"מ אוסר. אבל מ"מ צריך שהאיסור בפני עצמו יהיה בכמות מסוימת חשובה, ולכן צריך שייפול בבת אחת קילוח של גיגית או שתיפול חבית שלמה, שמאחר שיש כמות חשובה באיסור - אע"פ שהיא משהו ביחס להיתר - יש לה חשיבות מצד עצמה, ולכן יש לה כוח לאסור הכל. אבל אם האיסור מצד עצמו אינו בכמות חשובה - אע"פ שביחס להיתר אינו משהו, אלא רק יותר מאחד לשישים - מ"מ אינו אוסר.

לפי זה, יתפרש ק"ק ביי"נ לשיטת הרא"ש כך: אין לצרף את שתי נפילות האיסור לכמות אחת חשובה, אלא נדון כל כמות בפני עצמה, ואם אין בה חשיבות לעצמה - אינה אוסרת (להלן יבואר שביאור זה במושג ק"ב גרם לרא"ש שלא לקבל כלל מושג זה בהקשר לשאר איסורים, ששם הנידון הוא היחס בין האיסור להיתר).

הראשונים (שם ברמב"ן) דנו אם כוונת רב דימי שהיין נשפך ברצף או שהכוונה שכל פעם מערה קצת ("מקטף קיטופי").

מ"מ העקרון המוסכם בדעת רב דימי הוא שיש לחלק בין בבת אחת לבין שלא בבת אחת.

בהמשך הגמרא שם מובאת דעת רב יצחק בר יוסף, החולק על רב דימי ומתיר רק אם נשפך יין האיסור מתוך צרצור קטן, ולא אם נשפך מתוך חבית. אך מ"מ ברור שאינו חולק על המושג של ראשון ראשון בטל, אלא רק בשאלה מתי יש להשתמש בו לגבי יין נסך.

בעניין הפסיקה בדין יי"נ נחלקו הפוסקים אם יש לפסוק כרב דימי או כרב יצחק, או שמא אין הלכה כאחד מהם. שורש הויכוח הוא האם לפרש שבהמשך הסוגיא מובאת דעה החולקת על רב דימי ועל רב יצחק, או שמא המשך הסוגיא הוא דין בפני עצמו.

דעת רש"י (ד"ה אמר לך), ראב"ד (ברמב"ן שם), רז"ה (מוכר ברשב"א תו"ה ס ע"ב) ורמב"ן (ע"ז שם ד"ה והא) שאין הלכה לא כרב דימי ולא כרב יצחק (ולפי ב"י נסי קלד סד"ה ומ"ש והני מילין גם דעת הרי"ף כך, כי השמיט דבריהם). דעת הרמב"ם (מאכלות אסורות טז, כח) לפסוק כרב יצחק, ודעת הרא"ש (ע"ז שם) לפסוק כרב דימי. להלן תובא דעת השו"ע.

קק"ב בשאר איסורים

כאמור לעיל, רוב הראשונים הסכימו שהמושג קק"ב שייך ליחס הכמותי שבין האיסור להיתר, ולכן אם בכל נפילה לא היה שיעור לאסור בפני עצמה - הרי שנאמר קק"ב. אבל נחלקו הראשונים האם שייך מושג זה גם כאשר מגיע שיעור סך כל האיסור לכדי נתינת טעם או לידי רוב.

הסוברים שקק"ב מוגבל ברוב או טעם

דעת התוס' (ע"ז עג. ד"ה כז), וכן הרא"ש (שם) בשם ר"ת, שכאשר הגיע האיסור לשיעור של נתינת טעם בדברים שאוסרים בטעם, או לרוב בדברים שאוסרים ברוב - לא שייך לומר קק"ב. עיקר טענת התוס' מבוסס על סברא. אם אדם ישפוך מעט מעט חלב לתוך קדרת בשר, עד שיורגש טעם החלב, לא ייתכן לומר שהקדרה תהיה מותרת, שהרי סוף סוף אדם האוכל ממנה טועם טעם של בשר בחלב.

תוס' באו לתרץ באמצעות עקרון זה מקומות אחרים, שנראה מהם שאין אומרים קק"ב. לפי דבריהם, באותם המקומות מדובר שיש רוב איסור, ולכן לא שייך קק"ב.

לפי התוס' עולה שדין קק"ב אינו שייך כלל באיסורים האוסרים בנותן טעם, שהרי אם התערבה כמות שאינה נותנת טעם - אינה אוסרת גם בלא לומר קק"ב, ואילו אם התערבה כמות הנותנת טעם - התערובת אסורה אף אם נאמר קק"ב.

הרמב"ן (ע"ז שם) הלך בשיטת התוס'. הוא הדגיש שאף בתערובת מין במינו, שלא שייכת בה סברת התוס' שסוף סוף מרגיש טעם, שהרי במין במינו אין טעם - מ"מ כאשר האיסור מגיע לשיעור של אחד משישים "חשיב (האיסור) ולא בטיל" (גם בתוס' מוכח שסוברים כן, היות שכתבו כן אף לגבי י"ג שהתערב מין במינו).

על פי זה הסביר הרמב"ן שדין קק"ב שייך רק באיסורים האוסרים אף מעל ששים, והיינו תרומה, ערלה וכלאי הכרם. גם בהם אומרים קק"ב רק עד שיגיע לכדי שיעור של אחד לשישים (ומאחר שלשיטתו אין הלכה כרב דימי וכו', יצחק - ממילא אין דין קק"ב ביי"ג). לפי הרמב"ן והתוס' מובן מאוד מדוע המשנה בערלה נקטה דווקא איסורים אלה ולא נתנה בזה כלל בכלל האיסורים.

הרשב"א (תורת הבית הארוך ב"ד ש"ב) והר"ן (ע"ז לו. בדפי הרי"ף) הסכימו עם דעת התוס' והרמב"ן.

הסוברים שקק"ב אינו מוגבל בטעם

אבל דעת הראב"ד (שם) היא שאין גבול לדין קק"ב. לדעתו, כל שהתערבה באותה נפילה כמות שאין בה כדי לאסור בפני עצמה - הרי שהתערובת מותרת, ואין אומרים שהאיסורים יצטרפו זה לזה. הראב"ד כתב בפירוש שכן הוא הדין אף בתערובת של מין באינו מינו. ז"ל, מובא ברמב"ן: "גבי יין במים ומים ביין, וכן בכל איסור שנימוח, כגון חלב ודם... שאם יפול האיסור לתוך ההיתר מעט מעט, שאין בו נתינת טעם בשעת נפילה - אע"פ שנפל בו איסור כל היום כולו מותר, דקק"ב".

צ"ל לשיטת הראב"ד, שכאשר מתערב איסור שאין בו כמות לאסור - האיסור הופך לגמרי להיות היתר, ולכן אין מקום לצרף את האיסורים שנפלו. ואע"פ שמרגיש טעם - אין הטעם אוסר מצד עצמו, אלא מגלה על האיסור, ואם לאיסור אין כוח לאסור - הרי שגם טעמו אינו אוסר, אלא נחשב כטעם של היתר.

נראה שגם דעת הרמב"ם כן, היות שהזכיר (טו, ל) לגבי תערובת מים ביין, שאם הורק היין מכלי קטן - ראשון ראשון בטל, אף ששיעור האיסור ביין במים הוא בנותן טעם.

דעת הסוברים ששייך קק"ב אף ברוב איסור

נראה שיש מהראשונים שהזכירו אפשרות לומר שקק"ב שייך אף ברוב איסור. אמנם הדבר קשה מבחינת הסברא, ויש באחרונים פוסקים חשובים שאף טענו שאין מקום לומר דבר כזה בשום אופן.

מהתוספות (יבמות פב: ד"ה נתן) משמע שמדין דאורייתא אומרים קק"ב אף שהאיסור יותר מההיתר. התוס' שם הקשו לגבי דין נתן סאה ונטל סאה (גמ' יבמות שם ומשנה מקוואות ז, ב), העוסק לדברי התוס' במי פירות: מדוע הגמרא מתייחסת אל דין זה כאל דין הרבנן? והלא יש שם דין דאורייתא, של פסול מי פירות למקוה! תירצו התוס', שמדאורייתא קק"ב, ורק מדרבנן צריך רוב. התוס' (שם ד"ה אמר רבי יוחנן) הסבירו שמ"מ צריך רוב או לפחות חצי, היות ודין קק"ב מוגבל בשיעורו, כפי הוזכר לעיל בדין יי"ג.

העולה לכאורה מדברי התוס', שמדאורייתא אומרים קק"ב בכל שיעור, אבל מדרבנן יש גבול (אע"פ שבדין יי"ג התירו רק עד שישים אף שהוא מין במינו - מ"מ במקוה נראה ברור שלא שייך שיעור זה, שהרי אין לגזור כאן אטו נותני טעם,

שהרי במקווה אין עניין של טעם, ולכן הכל תלוי ברוב).

אמנם בתוס' ישנים שם (נדפס על הגיליון, אות ב) העירו שאין אומרים קק"ב אלא עד שישים. ולכאורה הלא אף התוס' מיד מזכירים סברא זו! אלא ודאי כוונתם להשיג שגם מדאורייתא יש גבול לקק"ב, ובמקווה שהתערבו בו מי פירות צריך שיישאו רוב מים. מחמת השגה זו הסבירו תוס' ישנים שבדין נתן ונטל סאה אפילו אם יעשה כן יותר מעשרים פעמים - עדיין יש רוב מי גשמים, שהרי בכל סאה שמוציא אינו מוציא רק ממי הגשמים, אלא מוציא אף ממי הפירות; אבל לעולם אם לא יהיה רוב כשר- פסול מדאורייתא.

בחז' הרשב"א (שבת סה:) עוסק בדין תערובת מי גשמים במי מעין, שעולה מהגמרא שם שאם רבו מי הגשמים על מי המעין אין המים מטהרים בזוחלין. מקשה הרשב"א: מדוע לא נאמר קק"ב? ומביא תירוץ בשם ר"ת, שדין קק"ב שייך רק כאשר נופל האיסור בהפסקות, ולכן מי גשמים שנופלים ברצף - לא שייך בהם קק"ב. לכאורה עולה מדברי ר"ת אלו, שדין קק"ב כאשר נופל בהפסקות שייך אף כשהגיע האיסור לרוב (אמנם כבר הוזכר לעיל שהרא"ש כתב בשם ר"ת שאין קק"ב כשהגיע האיסור לשיעור טעם או רוב, וא"כ לא ברורה דעת ר"ת). גם בחידושים במס' ע"ז, כאשר הרשב"א מציג את שיטת רב דימי - כותב הרשב"א בפירוש שאפילו לבסוף יהיה האיסור רבה על ההיתר - לשיטת רב דימי יהיה היין מותר.

דעת הרא"ש שקק"ב יש רק בין נסך

הרא"ש (חולין פ"ז סי' לו) סובר אחרת מהראשונים שהובאו לעיל. דין קק"ב שייך רק ביי"נ, כשיטת רב דימי. אבל בשאר איסורים אין כלל דין של קק"ב, אלא להיפך, תמיד נאמר שהאיסורים מצטרפים זה עם זה ומצא מין את מינו וניעור. עיקר סברת הרא"ש היא, שברגע שיש באיסור כמות לאסור - אי אפשר לומר שהאיסור הראשון התבטל, שכיוון שעכשיו, בצירוף עם האיסור השני, יש כמות האוסרת - הרי זה כאילו הוכר האיסור. דהיינו, ברור לכל השיטות שאם נצליח לבודד חזרה את האיסור מתוך ההיתר - לא נוכל לומר שכבר "הפך" האיסור להיתר, אלא ברור שהאיסור יחזור לאיסורו. מאחר שכך - ה"ה כאשר פוגש האיסור הראשון באיסור השני, הרי הוא כאילו הוכר האיסור הראשון.

לשיטת הרא"ש, המשנה בערלה אינה עוסקת כלל במקרה שנופל אותו האיסור פעמיים, אלא בנפילות של שני איסורים שונים, ומאחר שהם איסורים שונים -

אין הם מצטרפים. לשיטת הרא"ש, מה שאמרה המשנה "הערלה את הערלה" - פירושו שהערלה מעלה את "נטע רבעי", שאף הוא נקרא בהשאלה בשם ערלה. טענת הרא"ש היא, שלפי פירושו ברור מדוע לא נקטה המשנה דוגמא של "כלאי הכרם את כלאי הכרם", כי אכן באופן זה היה אסור, מאחר שיש כאן אותו איסור פעמיים. הרא"ש מבאר, שבמשנה מדובר שהאיסור הראשון נפל לפחות ממאתיים, ועל ידו הגיע שיעור התערובת למאתיים. הרא"ש מוכרח להסביר כן לשיטתו, שאם לא כן אין כ"כ חידוש במשנה. עיקר החידוש לפי הרא"ש הוא שכל איסור מסייע להיתר כדי לבטל את האיסור השני.

(המשך דברי הרא"ש בפירוש המשנה לכאורה צ"ע, כי מזכיר שם את דברי הרמב"ם בהלכות כאילו אין הם חולקים על דבריו).

לשיטת הרא"ש צ"ל שהסיבה שביי"נ שייך דין קק"ב היא שאין שייך לומר שבנפילה השנייה הוכר האיסור הראשון, שהרי לא התחדש שום דבר בתערובת בנפילה השנייה: אין כאן שינוי בכמות האוסרת, שהרי ממילא יי"נ אוסר בכל שהוא, וא"כ כשם שבנפילה הראשונה לא התייחסנו אל השפיעה של היין כ"כל שהוא" האוסר (מאחר שאין בו כמות חשובה בפני עצמו, כמבואר לעיל) - ה"ה שנוכל לומר כך בכל נפילה ונפילה. אמנם אם הגיע שיעור האיסור לאחד משישים - בזה כבר לא נוכל לומר דין קק"ב, כ"כ הרא"ש בפירוש, וצ"ל שאז נחשב כמו ניכר האיסור בשאר איסורים.

יש להעיר שהרא"ש הוא שטבע את המושג "נהפך האיסור להיות היתר", אלא שאמר זאת (חולין פ"ז סי' לו) בהקשר של תערובת יבש ביבש שהתבטלה ברוב ואח"כ אוכלה כאחד או מבשלה, שבזה התיר הרא"ש לאכול את התערובת ולא נאמר שטועם את האיסור, שהרי סו"ס יש שיעור לבטל את האיסור. אבל לגבי קק"ב אין סובר הרא"ש שנאמר שהאיסור התבטל לגמרי אלא הוא חוזר וניעור מאחר ואין שיעור לבטלו.

הצורך בידיעה בקק"ב

הר"ש על המשנה בערלה כתב שכדי להתיר ע"י קק"ב צריך שתהא ידיעה על נפילת האיסור בכל פעם. ראייתו היא מהירושלמי (ערלה פ"ב סוף ה"א). שם שאלו: פשיטא שידיעתו מתירתו, ידיעת חברו מהו שיתירו? היינו שברור שצריך ידיעה, אלא שיש להסתפק אם די בידיעת חברו.

נראה שהסברא לומר שצריך ידיעה היא מעין המושג "קם דינא" ביבמות (ל:),

והיינו שרק אם היתה ידיעה נוכל לומר שכביכול כבר החלנו דין של תערובת זו, וכאילו כבר נפסק עליה שאיסור בטל, וא"כ עכשיו שנופל איסור חדש - הרי זה כאילו דנים דין חדש מהתחלה (באחרונים הביאו ראייה גם מדין תרומה, ויבואר לקמן).

קק"ב בתרומה

לגבי תרומה מצאנו במשנה במס' תרומות (פרק ה"ח): "סאה תרומה שנפלה למאה ולא הספיק להגביהה עד שנפלה אחרת - הרי זו אסורה. ורבי שמעון מתיר". מבואר במשנה שלדעת ת"ק שתי התרומות מצטרפות, ואילו לדעת רבי שמעון אין התרומות מצטרפות.

הסוברים שאין קק"ב בתרומה

הר"ש ביאר שמחלוקתם היא האם יש דין קק"ב בתרומה או לא. הסברא להחמיר בתרומה יותר מבשאר איסורים, לשיטת ת"ק, היא מאחר שבתרומה אינו יכול לאכול את התערובת כפי שהיא אלא חייבים הבעלים להרים את כמות התרומה שנפלה וליתן לכהן, וא"כ א"א לומר שהתרומה שנפלה ראשונה התבטלה לגמרי והפכה להיות, שהרי עדיין חייב להרימה. דעת רבי שמעון היא שיש לדון אותה כאילו כבר הורמה, מאחר שכל דבר העומד להעשות כאילו כבר נעשה. על פי זה מבאר הר"ש מה שאמרו בתוספתא (תרומות פרק ו) "סאה תרומה שנפלה למאה ולא הספיק להגביהה עד שנפלה אחרת - הרי זו אסורה, ורבי שמעון מתיר. אמר ר' אלעזר בר' שמעון: במה דברים אמורים? בזמן שלא ידע בה ואחר כך נפלה, אבל אם ידע בה ואחר כך נפלה אחרת - הרי זו מותרת, שכבר היה לה להעלות".

היינו שר' אלעזר בר' שמעון בא לפרש את דברי אביו: מתי יש לאסור - דווקא כאשר לא ידע בסאה הראשונה, שהרי אז לא אומרים קק"ב באף איסור, אבל אם ידע בה - בטלה הסאה השנייה כדין כל האיסורים, ואין להחמיר בתרומה יותר. [מתוך תוספתא זו מתבאר ביתר שאת שגם בשאר איסורים צריך עכ"פ ידיעה, והוא מה שיוזכר לקמן בדברי הסמ"ק].

הראב"ד (בהשגות הל' תרומות פ"ג ה"ו, וכן מובא בחי' הרמב"ן למס' ע"ז שם בשמו) סבר כשיטת הר"ש, ופסק כת"ק שאין דין קק"ב בתרומה.

הרא"ש לשיטתו, שאין דין קק"ב באיסורים (מלבד יי"ג), ביאר שדעת ת"ק היא שאין לחלק בין תרומה לשאר איסורים, וגם בתרומה אין דין של קק"ב. אבל רבי

שמעון סובר שמאחר שבתרומה צריך להרים סאה וליתנה לכהן - הרי שיש מקום לומר שכאילו כבר הורמה, ולכן גם אם תיפול סאה אחרת - לא יצטרפו התרומות, שהרי התרומה הראשונה כאילו אינה כאן יותר.

יש להעיר שאע"פ שלדינא מסכימים הרא"ש והר"ש שאין דין קק"ב - בתרומה, מ"מ סברותיהם הפוכות. לדעת הרא"ש שבעלמא אין דין קק"ב, דין זה שצריך להרים את התרומה למרות שנפלה למאה גורם לקולא בדין תרומה, ולכן ר' שמעון מיקל בתרומה יותר מבשאר איסורים. לדעת ר' שמשון הסברא הפוכה - בעלמא יש דין קק"ב, ורק כאן לגבי תרומה הצורך להרים גורם חומרא, שלדעת ת"ק אין דין קק"ב בתרומה.

הסוברים שיש קק"ב בתרומה

הרמב"ם פסק בהלכות תרומות (פי"ג ה"ו), שאם ידע בנפילת התרומה בטלה, ורק אם לא ידע אינה בטלה.

הראב"ד סבר בדעת הרמב"ם שפסק כשיטת רבי שמעון על פי הסברו של ר' אלעזר בר' שמעון (ולכאורה כן נראה מלשון הרמב"ם שם, שכתב "הואיל והיה לה לעלות הרי היא כאילו עלתה", שזו היא לכאורה סברת ר' שמעון), ולכן השיג הראב"ד על הרמב"ם מדוע פסק כדעת יחיד. אבל הב"י (סוף סי' צט) הסביר בדעת הרמב"ם שדברי ר' אלעזר בר' שמעון הם פירוש בדברי ת"ק ולא בדעת ר"ש, והיינו שאם היתה ידיעה בין הנפילות - גם ת"ק מודה שבטלה התרומה.

הרמב"ם לא ציין את נושא הידיעה בשאר איסורים (בהלכות מאכלות אסורות). נראה שלדעתו אין חשיבות לידיעה זו אלא רק בדין תרומה, שמאחר שצריך להעלות אותה - הידיעה עושה כאילו עלתה, משא"כ אם לא ידע, אף שהתבטלה שם - מ"מ א"א לומר בה הרי היא כאילו עלתה.

גם מדברי הרמב"ן (בחיידושי לע"ז) עולה שיש דין קק"ב בתרומה עד שיעור של שישים, וכדין קק"ב בערלה ובכלאי הכרם.

דין הסמ"ק

הסמ"ק (סי' ריג עמ' ריד) חידש דין מעשי בדין קק"ב. אם נתחבה כף חולבת לתוך קדרה של בשר "אם תחב ב' פעמים ולא נודע בינתיים - יש להצריך ב' פעמים ס', וראיה ממסכת תרומות".

הסבר דין זה הוא כך: בתחיבה הראשונה נכנס חלב מתוך הכף לתוך הבשר שבקדרה, והכף - שפלטת חלב - בלעה במקומו בשר מתוך הקדרה. בשר זה נאסר מהחלב שנשאר בכף. בתחיבה השנייה נפלט אותו בשר, וא"כ יש כאן כמות חדשה של איסור בשר בחלב הנפלט מתוך הכף. מאחר שיש כאן כמות כפולה של איסור - ממילא צריך פעמיים שישים. וכל זה כשלא נודע בינתיים, אך אם נודע בינתיים - שייך כאן דין קק"ב, מאחר שלא נפלו שני האיסורים כאחד. כלומר, הפליטה הראשונה של הכף התבטלה, וכאשר תוחב פעם שנייה - שוב מתבטלת הפליטה בקדרה (הסמ"ק הביא ראיה לדין הידיעה ממסכת תרומות, כמבואר לעיל)².

הלכה

דעת הרמ"א

הרמ"א (סי' צט סע' ו) פסק בשיטת הרא"ש שאין דין קק"ב. ז"ל: "איסור שנתבטל, כגון שהיה ס' כנגדו, ונתוסף בו אח"כ מן האיסור הראשון - חוזר וניעור ונאסר, לא שנא מין במינו ל"ש מין בשאינו מינו, לא שנא יבש ל"ש לח, לא שנא נודע בינתיים או לא נודע בינתיים" (בדרכי משה ס"ק ה כתב בפירוש שוה"י דעת הרא"ש והטור).

גם בדין יין נסך פסק כרא"ש, ולכן סובר שאם נשפך יי"נ מכלי קטן לתוך יין היתר - יאסור רק בשישים מדין קק"ב, ואילו אם נפל מכלי גדול - אוסר בכל שהוא (כך עולה מדברי הרמ"א סי' קלד סע' ג וש"ך שם ס"ק ד וס"ק יח).

דעת מרן השו"ע

בדעת השו"ע נראה שצריך לומר שפסק שאכן יש דין קק"ב, מאחר שהעתיק (בסי' צד סע' ב) את דין הסמ"ק, שכאמור מבוסס על דין קק"ב (הרמ"א שם פסק כחולקים על הסמ"ק הסוברים שלעולם א"צ פעמיים שישים, ולכן לשיטתו אין שם נ"מ בין נודע ולא נודע).

אולם לכאורה יקשה על כך מדברי הב"י בסי' צט, שכתב שדין קק"ב שייך רק בתרומה ואין ללמוד ממנה לשאר איסורים מאחר שגם הרמב"ם לא הביא זאת בהלכות מאכלות אסורות.

2 הטור (סי' צד) העתיק את דין הסמ"ק להלכה. ולכאורה שיטת רבנו הטור צ"ע, כי פסק בסי' צט שאין דין קק"ב. וכבר העיר על קושיא זו הפרישה בסי' צד, ע"ש.

אבל לכאורה נראה שדברי הב"י שם צ"ע. כבר בבדק הבית (שם) נראה שחש בזה וציין לעיני בסי' צד, ונראה שכוונתו לדברי הסמ"ק הנ"ל. ועל מה שכתב שהרמב"ם לא הביא זאת בהלכות מאכלות אסורות קשה, שהלא לכאורה הרמב"ם הזכיר דין קק"ב בשאר איסורים - בערלה כלאי הכרם ויין נסך, כנזכר לעיל! ואף מה שכתב הב"י שמתרומה אין ללמוד קולא לשאר איסורים קשה, שאדרבה, בדין תרומה יש, כנראה, חומרא לשיטת הרמב"ם על פני שאר איסורים, ולא קולא, כמבואר לעיל.

גם בדין יי"נ פסק השו"ע (בסימן קלד) שיש קק"ב, אבל נראה שחילק בין מין במינו לבין מין בשאינו מינו. במין במינו אין שיעור לקק"ב (סע' א), ולגביו העתיק את לשון הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פט"ז הכ"ח), שאפילו עירה כל היום כולו - אומרים ראשון ראשון בטל, ומשמע שאף שאין שישים כנגד היי"נ, וכפי שביאר בב"י בדעת הרמב"ם. ובמין באינו מינו (סע' ג) העתיק את שיטת התוס' (ע"ז עג. ד"ה כי), שכאשר הגיע האיסור לנותן טעם - אין אומרים קק"ב.

לפי זה נראה לומר שדעת השו"ע שיש קק"ב במין במינו ואין קק"ב במין באינו מינו. ומ"מ נראה שהצריך ידיעה, כמבואר בסי' צד.

שיטת הש"ך

הש"ך (סי' צט ס"ק כא) כתב שנראה לו לפסוק כשיטת הרמב"ן, שאומרים קק"ב, ובלבד שהיתה ידיעה, כפי שכתב הר"ש; וכל זה עד שישים, בין במין באינו מינו ובין במין במינו.

עוד מחדש הש"ך, שגם לשיטת הרמב"ן נאמר קק"ב בתערובת של מין במינו יבש ביבש אף שיתרבה האיסור יותר מרוב, וכל מה שאסר הרמב"ן בשישים - הוא במין באינו מינו בכל עניין, או במין במינו שאינו יבש ביבש, שבזה גוזרים אטו אינו מינו. אבל יבש ביבש, שאין גוזרים אטו אינו מינו - בזה אין שיעור לקק"ב (לכאורה קשה על הש"ך, כי משמע ברמב"ן שאף בערלה אם יגיע לשיעור שישים אסורה התערובת! וכנראה יאמר הש"ך שהרמב"ן מדבר על ערלה של יין ושמץ, שהם תערובת לח בלח).

מה שהקל השו"ע בסי' צד לומר קק"ב אף כשהאיסור הוא מעל אחד לשישים, ואילו לרמב"ן אין אומרים קק"ב מעל שיעור זה, כאמור - ביאר הש"ך: מאחר ועיקר הסברה להחמיר בשיעור שישים היא שאז מרגיש טעם, אע"פ שאנו גוזרים גם במין במינו, שאין בו טעם - כל זה כאשר יש חשש שיטעה כנגדו באינו מינו, אבל בתחיבת קף - אין כנגדו באינו מינו, כי לעולם בתחיבה השנייה יהיה האיסור

מטעם הקדרה, שהרי בא מתוך הקדרה, ולכן לעולם אין חשש של נותן טעם. לולא דברי הש"ך היה נראה לומר שהשו"ע לשיטתו בדין יי"ג, שאינו גוזר אטו אינו מינו. ואולי גם הסמ"ק עצמו לא סבר כרמב"ן, ולכן לא ראה לגזור כאן.

דעת הפר"ח והגר"א

הפר"ח (סי' צט ס"ס כא) הכריע שבמין שמינו אומרים קק"ב עד רוב, ובמין באינו מינו אומרים קק"ב עד נותן טעם.

הפר"ח כתב, שאם יש רוב באיסור - בזה לכו"ע לא אומרים קק"ב (דלא כש"ך). והביא לזה ראייה מתוספתא תרומות (פ"ו ה"ט): "סאה ערלה שנפלה למאתים, ידע בה, ואחר כך נפלה אחרת - הרי זו מותרת, עד שירבה אסור על המותר". הרי ברור שאם רבה האיסור אי אפשר להקל בזה. וכן הוכיח מהמשנה בתרומות (פ"ה מ"ז) לגבי תרומה שנפלה והגביהה, וכן כמה פעמים, שמותר עד רוב. וכתב הפר"ח שכשיש רוב ודאי נקרא הוכר האיסור. ומשמע מדבריו שהוא אסור מהתורה.

גם הגר"א (סי' צט ס"ק טו) הלך בשיטה זו, והסביר שהעקרון בקק"ב הוא שבדאורייתא אין קק"ב, ואילו בדרבנן יש קק"ב. לכן בתערובת שהגיע האיסור לכדי נתינת טעם - שעכשיו יש בזה איסור תורה - אין אומרים קק"ב. וכן בתערובת שאין בה טעם אם הגיע האיסור לרוב, שאז אוסר מן התורה - ג"כ אין אומרים קק"ב. אבל אם אין טעם, והאיסור רק הגיע ליותר מאחד בשישים, שאז אוסר רק מדרבנן - אומרים קק"ב. צריך ברור לשיטת הגר"א, מה הדין באיסור דרבנן שהתערב מין באינו מינו והגיע לשיעור של נתינת טעם, אם נאמר בזה קק"ב כיוון שהוא בדרבנן.

ייתכן, כאמור, שזו אף שיטת השו"ע, כנראה מדין יי"ג. אע"פ שמרן לא כתב בפירוש שבמין שמינו לא בטל כשיש רוב - נראה שאין הוכחה שלא סבר כך. וכשם שהפר"ח כתב שוודאי כל הפוסקים מודים לעניין רוב אף שלא כתבו כן בפירוש - ה"ה שי"ל כן בדעת השו"ע.

דעת הפרי תואר והכרתי ופלת

הפר"ת (סי' צט ס"ק יב) הכריע כדעת הרמב"ן, שרק בערלה ותרומה יש דין קק"ב. אבל בשאר איסורים, אף במין שמינו אין קק"ב, כי אוסר בשיעור שישים. כאשר יש רוב איסור - ודאי אסור לכל השיטות. ודחה בחזקה את דברי הש"ך (לא ברור בדעתו מה הדין בערלה כאשר יש יותר מאחד בשישים).

גם הכרתי ופלטתי (סי' צט ס"ק יב) כתב כן להלכה, ואף ביאר שהרא"ש והרמ"א גם סוברים כן (הפלטתי באר בדעת הרא"ש הסבר אחר מהמתואר לעיל - שלעיל מוסבר ע"פ הפר"ח).

סיכום

העולה מהדברים האמורים הוא שלפחות לעניין ערלה וכלאי הכרם דעת כמעט כל הראשונים - וכן דעת רוב האחרונים - להקל בדין קק"ב, לפחות עד שיגיע האיסור לאחד משישים. ולכן נראה שבאיסורים אלו המיקל בדין קק"ב יש לו כר נרחב של פוסקים לסמוך עליהם.

לגבי שאר איסורים, במין במינו (לח בלח או יבש ביבש), אם הגיע האיסור ליותר מאחד בשישים - לא ברור אם אפשר להקל בזה, מאחר שכמה אחרונים מחמירים בזה, ובהם הרמ"א והש"ך. אמנם מאחר שיש מקום לומר שגם דעת השו"ע להקל בזה, אולי יש מקום להקל בזה במקום הפסד מרובה.